

РЕЦЕНЗИЯ

на научните постижения и публикации
на доц. Боян Красимиров Манчев, д.н.

за конкурса за академичната длъжност **професор**
в професионално направление 2.3. Философия

Рецензент: доц. д-р Дарин Тенев,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Доц. Боян Манчев, д.н., участва в конкурса за професор с голям хабилитационен труд, освен който във връзка с конкурса са представени единадесет монографии, част от които са публикувани на френски, италиански, английски и японски, както и 99 студии и статии, някои в съавторство, публикувани на повече от шест езика. Представени са също три монографии в съавторство, три художествени книги и пет издания, на които кандидатът е съставител. 31 от студиите са публикувани в реферирани научни издания. Доц. Боян Манчев е участвал в многобройни конференции и научни форуми, бил е ръководител и участник на много проекти, международни и национални, бил е ръководител на докторанти и магистранти. Канен е многократно да изнася лекции в престижни чуждестранни университети на три континента – Европа, Азия и Америка. Бил е директор на програма, а по-късно и вицепрезидент на Международния философски колеж - Париж. Член на различни международни научни организации и част от редакционната колегия на четири от най-авторитетните европейски списания за критика и философия. Още тук бих искал да подчертая, че кандидатът не просто покрива, а многократно надхвърля всички формални изисквания – както свързаните с научната, така и тези, свързани с педагогическата дейност – на конкурса за длъжност професор. Бих добавил, че кандидатът е знакова фигура не само в европейската академична среда, но също в полето на съвременното изкуство.

Основният хабилитационен труд, представен за конкурса, е голямата книга *Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология*, с обем над 700 страници.¹ Поради това и на редовете по-долу ще се спра предимно върху тази важна монография. Но

¹ Боян Манчев, *Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология*, София: НБУ, 2023. По-надолу страниците от тази монография ще бъдат посочвани в скоби непосредствено в текста.

трябва да се посочи, че *Свят и свобода* е част от голям философски проект, развиван от Боян Манчев вече близо тридесет години – още от докторската му дисертация от 1997 и *Невъобразимото*, публикувана през 2003 г.² Като част от разгръщането на същия проект виждам и неговата преводаческа, редакторска и съставителска дейност през годините, от издаването на *Корпус* на Жан-Люк Нанси (София: ЛИК, 2003) през тематичните броеве на сп. *Rue Descartes* върху метаморфозата (2009) и субектът на политическото (2010) до наскоро излязлата под негова редакция книга на Х. Ф. Лъвкрафт *Сънища във вещицката къща* (София: Метеор, 2022), където целият апарат, речник, коментари и следговор са също негови. В последните години думата „проект“ в много отношения беше дискредитирана от употребите на културната администрация и от нарастващото бюрократизиране на научната дейност, но философската програма на Манчев разкрива проект в силния смисъл на философски риск, отварящ нови хоризонти. Ако трябва този проект да се назове с един израз, бих го нарекъл проект за модална онтология. Словосъчетанието „модална онтология“, заето от мимолетната му поява в *Корпус* на Жан-Люк Нанси, и разработвано от Манчев концептуално вече над двадесет години, може да се види като пресечна точка за различните посоки, в които се разгръща неговата философия, нишка, която свързва философската му фантастика, фигурологията, философията на образа, критиката на съвременното изкуство, анализите на литературни произведения и философията на литературната теория, философията на театъра, работата върху история на философията и, не на последно място, свръхкритическия и метаакритически прочит на философското наследство.

В по-тесен смисъл в модалната онтология на Манчев оперативно може да се разграничат две тясно свързани насоки. От една страна са философската фантастика и фигурологията, а от друга – метаакритиката и свръхкритиката. Схематично казано, фигурологията на Манчев тръгва от разбирането, че фигурата е „динамична категория, която в надхвърлянето на фикционалната фигуративна форма се явява като критически потенциал на формата да мисли себе си, както и да оперира като инструмент за рефлексивна интервенция в полето на производството и оперирането на самите форми“.³ С други думи,

² Боян Манчев, *Наративната система в късните романи на Достоевски*, дисертация, Софийски университет, София, 1998; Боян Манчев, *Невъобразимото. Опити по философия на образа*, София: НБУ, 2003.

³ Boyan Manchev, “The New Arachna. Towards a Poetics of Dynamic Forms”, *Performance Research*, Vol 20, 1/ 2015, p. 15.

фигурологията се занимава с авторефлексивната изменимост на формите. Това позволява както философско преосмисляне на ролята на митически и литературни фигури като тези на Арахна, Пандора или Ерос, което да разкрие техния понятиен потенциал, така и сливане под твърдия ред на установени философски понятия, за да се открие динамичната им основа. С тази втора страна собствено се занимава философската фантастика, която не просто разглежда, а демонстрира (или просто „монстрира“, т.е. показва) „работата на понятието в модалността на желанието“, където желанието „разгръща необходимостта на понятието като възможност“. ⁴ Философската фантастика взривява не понятията, а тяхната закостенялост, тя „хаотизира“ строгите епистемични порядъци⁵, като изкарва на преден план трансформативния и самотрансформативния заряд на концептуалното. Поради това фигурология и философска фантастика в този проект са развивани като взаимодопълващи се страни на едно и също движение.

Другата насока е тази на мета- и свръхкритиката. Свръхкритиката е „онтологическо радикализиране на критическата мисъл“, което се пита как е възможно съществуването, следвайки „изискването на иманентната криза на опита“. ⁶ Критиката в Кантовия смисъл става свръх-критика, грубо казано, когато въпросът за условията на възможност се насочи към онтологическия план на епистемичния порядък. Това по необходимост предполага критиката да се обърне към себе си и да се надскочи, да се изправи пред собствената си криза – и от едно място на опита, което вече не се съобразява с реда на конституиране и йерархията между трансцендентално и емпирично, да разкрие как метаморфозите на съществуването вписват трансформативен елемент в самото сърце на понятийния ред. В този пункт свръхкритиката включва иманентен ексцесивен елемент, който я кара едновременно да се себенадмогва и да взема решение („решавам“ е един от смислите на старогръцката дума *krinein* в основата както на „критика“, така и на „криза“). „В този смисъл критиката надскача себе си.“ (Свят и свобода, с. 118) В своето преодоляване или само-надскачане (т.е. в своя онто-епистемологически жест към предефиниране на самите условия за критика, която се пита за условията на възможност), критиката по необходимост съдържа саморефлексивен момент, който също е едновременно епистемологически и онтологически.

⁴ Боян Манчев, *Нов Атанор. Начала на философската фантастика*, София: Метеор, 2019, с. 19.

⁵ Пак там, с. 23.

⁶ Boyan Manchev, *L'Altération du monde. Pour une esthétique radicale*, Paris : Lignes, 2009, pp. 26-27.

В този саморефлексивен момент критиката е критика на критиката, или метакритика. Метакритиката обаче не е просто неутрално обръщане към себе си на критиката, а разкриване на семантичния (или, по-точно, онто-семантичния) потенциал на понятията, с които работи отвъд наложените употреби и конвенции. Така от логическа гледна точка свръхкритиката е предшествана от метакритика, която разширява семантичния обхват на изходната система (с. 29), за да може в един следващ ход свръхкритически да се интензифицира работата на понятията, които да задвижат иманентния си ексцес.

Двете насоки, най-схематично очертани по-горе, разбира се, съвсем не са несвързани. Напротив. Има ясен преход от метакритика към свръхкритика към фантастика, доколкото (1) извеждането на неактуализирани семантични потенци (задача на метакритиката с нейната хипотетика) води до (2) динамизиране на понятията до ексцесивната точка на тяхната криза (което върши свръхкритиката със своята тетика), което пък от своя страна позволява (3) концептуалното реконфигуриране, при това както ретроактивно, с оглед на вече съществуващи философски концепции и системи, така и проективно, към непредзададен онто-епистемически опит (което е основната роля на философската фантастика и нейната хипертетика, схванати като проправяне на път едновременно назад и напред).⁷ Иначе казано, философската фантастика е хоризонт на свръхкритическото движение. (Срв. *Свят и свобода*, с. 119)

Монографията *Свят и свобода*, представена като хабилитационен труд за конкурса, следва да се чете с оглед на тази по-широка концептуална рамка на впечатляващия философски проект на Манчев. Този проект е, така да се каже, най-непосредственият, иманентният контекст на книгата.

Но съвсем не единствен. *Свят и свобода* е труд върху критическата философия на Кант. Неговата основна задача може да бъде видяна като онтологизиране на Кант. Тази формулировка обаче се нуждае от уточнение, което ще направя след малко. Преди това бих искал да посоча част от другите контексти на книгата. И първият, който трябва да се спомене, е контекстът на българските изследвания върху Кант. Препращането към вече направеното

⁷ За връзката между метакритика, свръхкритика и фантастика, виж Боян Манчев, *Свобода въпреки всичко*, София: Метеор, 2021, с. 25-30. Някои от цитираните страници не са подети в *Свят и свобода*, където по-голямата част от *Свобода въпреки всичко* е интегрирана.

у нас в тази посока не е просто жест на научна добросъвестност, а също и активно участие в една жива среда, за чието развитие Манчев допринася. Тук може да се посочи и по-широката среда на философията и изобщо хуманитаристиката у нас доколкото *Свят и свобода* (това, впрочем, е вярно и за всички други негови книги) интензивно се включва в нея, като разговаря, експлицитно или имплицитно, с редица български мислители и учени. Огромният брой текстове, които той пише и публикува в чужбина, голямата дейност, която развива зад граница, не са му попречили ангажирано да съдейства за разширяването и задълбочаването на критическия дебат в България.

Наред с това обаче самият жест на книгата върху Кант е полемичен, жест на критика към едно разпространяващо се отвръщане и отхвърляне от автора на *Критика на чистия разум*, станало модно покрай възхода на плоската онтология и обектно ориентираната онтология. Срещу автори като Греъм Харман Манчев се заема да покаже не просто защо не бива да забравяме Кант, а какъв е съвременният залог на Кантовата критическа философия отвъд учебникарските клишета, до които е свеждана. В този контекст, вече не български, а световен, смелият жест на Манчев няма много аналози. Книгата на Катрин Малабу от 2014 г. *Преди утрешния ден*⁸ тук е концептуален съюзник на *Свят и свобода*, първите части от които са писани по същото време или по-рано.

Ще спомена само още два от контекстите, в които книгата се вписва. Единият е този на френската мисъл на двадесети век и по-специално Делюз и неговото наследство. Проектът за модална онтология е пост-делюззиански онтологически проект, развиван в духа на мощната вълна на мислителите представители на философския момент на 1960-те.⁹ Самият Манчев е един от първите, които посочват и критически анализират връщането към онтологията в съвременната философия.¹⁰ Вторият е този на оперативното езикознание и идеогенетическата теория, създадена във втората половина на 1960-те г. от Красимир Манчев и Христо Тодоров и развивана по-нататък от тях и техни съмишленици. Както за *Свят и свобода*, така и за целия проект за модална онтология, оперативното езикознание и идеогенетическата теория, която то разгръща, играят ключова роля с това, че позволяват

⁸ Catherine Malabou, *Avant demain. Épigenèse et rationalité*, Paris: PUF, 2014.

⁹ Вж. Patrice Magnilier (dir.), *Le moment philosophique des années 1960 en France*, Paris : PUF, 2011.

¹⁰ Виж Боян Манчев, „Посткритически онтологии. Проблемът за битието у Жил Делюз и Ален Бадю“, *Демократически преглед*, кн. 51, 2003.

преразглеждане на отношенията между език, езикознание и онтология и разкриват езика като „област на условието на възможност на философските „универсалии““ (*Свят и свобода*, с. 269). Идеогенетичната теория прави възможен свръхкритическия жест, съединяващ при Кант епистемологичното и онтологичното ниво: „ефективното съотнасяне на *отношението към факта с отношението към способността за познание* води към възможността за схващане на самата способност за познание като (екзистенциален) *факт* [...] – като потенция на порядъка на феномените“ (с. 281). Така онтологизирането на Кант съпътства разкриването на онтологичния потенциал на тази езиковедска теория.

Наслагването, преплитането на тези и други контексти свидетелства както за многоаспектността на книгата на Боян Манчев, така и за важната роля, която тя играе днес в различни отношения и за различни академични публикации.

Както беше споменато, основната задача на труда може да се види като онтологизиране на Кант. Тази формулировка обаче изисква уговорки и уточнение. На първо място, схващането, че трите Кантови критики и в частност *Критика на чистия разум*, основен обект на монографията, късат с онтологията, за да се обърнат към епистемология, е проблематично и е било проблематизирано и по-рано – да кажем от Хайдегер и Касирер в края на 1920-те години. В някакъв смисъл, продължение на същата проблематизация се открива и в *Свят и свобода*. Настояването е, че онтологическия план вече присъства и въпросът е неговите потенци да бъдат актуализирани и разгърнати, разгърнати до точката на криза за самия Кантов проект, една точка на свръхкритически ексцес, иманентен на неговата система. Не по-малко важно обаче е да се подчертае, че онтологизирането на Кант преминава през преосмисляне на онтологията и на историята на онтологията. В израза „онтологизиране на Кант“ не бива да се приема за очевидно какво означава „онтология“. В Манчевия проект има радикален отказ да се субстантивира съществуването и да се свежда до онова, което обикновено се нарича „битие“. Това е и един от важните акценти на книгата. Реконструкцията на историята на онтологията показва поредицата от различни субстантивирания на съществуването. (Този аспект на монографията е много близо до Хайдегеровата деконструкция на историята на онтологията. Същевременно, понятието за съществуване, което Манчев развива, е забележимо различно от това на Хайдегер, доколкото става дума за иманентна позитивна онтология на трансформируемостта.) След

като се е занимавал с историята на субстантивиранията на съществуването преди Кант, в един ключов ход на анализа си на Първата критика Манчев демонстрира как самият Кант извършва сходна субстанциализация и по този начин скрива от себе си онтологичния пласт на собствения си критически проект. Ще се върна към този момент. Преди това обаче трябва да отбележа, че преосмислянето на онтологията в модален ключ в *Свят и свобода* стъпва на модалните понятия на Кант. В интерпретацията, предложена в книгата, „модалностите не изразяват (просто) отношението към способността за познание, а самото й действие“ (с. 251). Модалността е мястото, където се разкрива действеността на познанието, а значи и неговата онтологическа плоскост. „Ето защо в крайна сметка трябва да твърдим, че модалността, която има отношение към познавателната способност, тоест към понятия, а не към неща, притежава про-онтологическо измерение в силния смисъл на думата: тя именува ставането-ефективен в самия порядък на реалното. [...] Така модалностите сякаш разкриват продуктивната сила или основа на самото познание.“ (с. 252) От всичко това става ясно, че това, което условно беше наречено онтологизиране на Кант е заедно с това не по-малко и „кантовизиране“ на онтологията“, което в случая ще рече модализиране на онтологията, разкриването на онтологията като модална онтология. За да е възможно това, разбира се, е нужно измъкване на Кант от стереотипния му образ, наложен от една дълга традиция, започваща със самия мислител от Кьонигсберг. Това измъкване предполага *Свят и свобода* тъкмо да не е просто книга *върху* Кант, а *през* и *с* Кант, а дори и *въпреки* него: „Такъв е начинът, по който ще бъде мислена Кантовата философия (на свободата) – начинът, по който тази книга ще действа *върху* нея, *с* нея, *през* нея и дори – *въпреки* нея.“ (с. 13). Към тези предлози следва да се добавят и други: книгата е в някакъв смисъл *срещу* Кант, а също и *под* Кант, доколкото се анализират, така да се каже подпочвените води на Кантовата система, сублиминалните граници на Кант. Но книгата е също *след* и *над* Кант – над Кант, защото се предлага един ход, който би трябвало свръхкритически да завърши радикалното критическо начало на Кант.

„Онтологизирането“ на Кант и „кантовизирането“ на онтологията се срещат *върху* ръба на свръхкритическата модална онтология.

Изходната стъпка на модалната онтология е твърдението, че това, което е, е повече от това, което е.¹¹ Това привидно противоречиво твърдение всъщност сочи към изменимостта на съществуващото, мислена иманентно. Ако няма нищо трансцендентно на съществуващото, ако не съществува нищо извън него, тогава неговата трансформируемост, това, че то може да се променя, е модалният пункт на начина, по който съществуващото надскача себе си, е в повече от себе си. Това „повече“ тогава не бива да се мисли количествено, а като своеобразно „място“ на модалностите.

Конкретно по отношение на Кант обаче работата на Боян Манчев избира много специфична фокусна точка, която е онова, което разкрива залога днес да говорим за немския мислител, и това е въпросът за свободата. Модалната интерпретация на Първата критика взима за основа това *да мислим свободата като необходимост*. Подобно положение е в разрез с доминиращата насока, в която Кант е бил четен и тълкуван. Впрочем неортодоксалността на това положение е очевидна: та нали необходимост и свобода обикновено се мислят като противопоставени. За Манчев обаче свободата при Кант налага такова преосмисляне на модалната категория на необходимостта, което позволява да се свържат епистемологическо и онтологическо. Впрочем, самото обръщане към категорията на необходимостта е силен полемичен жест срещу една наложила се тенденция да се акцентира случайността, най-явно свързана с Кентен Меясу. Боян Манчев, който в по-ранни трудове е предложил вече своя интерпретация на случайността като действеноост на потенциата,¹² съвсем не се отнася пренебрежително към категорията случайност и това прави интерпретацията му толкова по-комплексна. Как да се мисли необходимост, която не се отказва от понятието за случайност по начина, по който е било развивано във философията и науката през 1960-те и началото на 1970-те години? Обръщането към Кант като обръщане към въпроса за необходимостта – и при това необходимост на свободата – е истинско предизвикателство и според мен един от най-мощните жестове на тази книга.

¹¹ Вж. Боян Манчев, „Що е онтология“, В: Димитър Вацов, Боян Манчев, *Що е онтология? Насрецини определения*, София: Метеор, 2023, с. 68. По-ранни формулировки на тази теза гласят, че няма нищо друго освен присъстващото, но има в повече потенциата то да стане друго. Срв. Боян Манчев, *Тялото-Метаморфоза*, София: Алтера, 2007, с. 223; Boyan Manchev, *L'Altération du monde*, op. cit., p. 251.

¹² Вж. Boyan Manchev, *L'Altération du monde*, op. cit., p.84-86.

Ще открия няколко момента в преосмислянето на необходимостта и обговарянето на въпроса за свободата, които са развити в монографията.

Боян Манчев разграничава два вида необходимост. Първата необходимост е тази, която се свързва с природата, природна необходимост. Това е необходимостта на природните закони. Именно с тази необходимост обикновено е свързвана и самата модална категория на необходимостта. Манчев откроява обаче и втора необходимост, която бих нарекъл временно практическа. Тя изглежда като свързана не с Първата, а с *Критика на практическия разум*. Тази необходимост е вече отнесена към свобода, към свободна воля и към понятието за дълг. Въпреки че тя е развита във Втората критика, мястото на тази втора необходимост, както показва *Свят и свобода*, е много ясно очертано още в *Критика на чистия разум*. Двата вида необходимост първоначално са обсъдени през проблема за каузалността, която на свой ред също позволява два порядъка, които Боян Манчев реконструира: природна каузалност и спонтанна каузалност. На пръв поглед обаче между двата типа каузалност няма пряка връзка. Спонтанната каузалност изглежда напълно несвързана с природната. Ако природната ни позволява да извличаме природни закони въз основата на наблюдения на явления, спонтанната не се подчинява на природата, тя е емпирически необусловена. Както посочва самия Кант обаче, човек няма друг достъп до необходимостта освен през природна каузалност: „Няма никакво съществуване, което би могло да се познае като необходимо при условието на други дадени явления освен съществуването на действията от дадени причини според законите на каузалността. Значи не съществуването на нещата (субстанции), а съществуването на състоянието им е онова, на което единствено можем да познаем необходимостта, и при това въз основа на други състояния, които са дадени във възприятието, според емпиричните закони на каузалността.“¹³ Това означава, че през първата каузалност човек стига до самото понятие за природна необходимост. Двата вида необходимост и пътят, по който стигаме до тях през два вида каузалност, в един класически прочит на Кант остават несвързани. Аналитиката на Боян Манчев е разгръщане на сложния опит да бъдат свързани тези два вида каузалност и съответно двата вида необходимост.

¹³ Имануел Кант, *Критика на чистия разум*, прев. Цеко Торбов, София: Изд. на БАН, 1992, с. с. 33; цит. в *Свят и свобода*, с. 302, 405.

За да проследя как се извършва това свързване, ще използвам като ключ едно твърдение, което се появява в заключението на книгата: „Необходимо е необходимостта да предпостави свободата като трансцендентално условие“ (с. 582). В твърдението необходимостта се появява два пъти, „необходимо е необходимостта да...“ Това не е стилистична грешка, а концептуален ход на интерпретацията на Манчев. Необходимостта се появява два пъти, защото се обръща към себе си. Тя извършва саморефлексивно движение. В това движение, чрез което се отнася към себе си, природната необходимост се отваря към нещо, което е от различен порядък. Парадоксално единствено в това движение самата природна необходимост се оказва конституирана като такава. Това предполага особено, неklasическо разбиране за природа. Природата се отваря към нещо, което не е природна каузалност и така позволява собственото си преодоляване. Манчев пише: „Не, в природата няма нищо природно. Природата е поле на необходимостта, защото една необходима причина се нуждае от *факт*, който да превъзмогне, за да разтвори онтологическа възможност за свобода.“ (с. 209) Така природата прави възможно собственото си преодоляване, тя съдържа иманентно нещо, което не би се съгласувало с никаква природна каузалност и необходимост. Въпреки това, тъкмо този контраприроден момент в природата конституира природната необходимост като нещо, което да се преодолее. Ако светът на необходимостта не е даден, то „той трябва да бъде положен, доколкото единствено наличието на свят на необходимостта позволява надмогването му – надмогване по посока на един *необходим свят*, тоест на света на свободата. Без наличието – или полагането – на порядък на необходимостта няма възможност за *изстъпване* на началното условие, тоест за учредяване на нов порядък чрез *абсолютна спонтанност*, тоест за *надмогване*.“ (с. 152) Необходимостта е необходима, за да може да има преодоляване, за да може да има свобода. „Необходимостта на необходимостта е необходимост на свободата.“ (с.315) Това обаче означава, че необходимостта се разцепва на две – една природна необходимост и необходимостта за тази необходимост, която отваря пътя към свободата. Разривът на двете каузалности „е и разрыв на модалните аспекти на необходимостта: необходимостта като *неизбежност* и необходимостта като *превъзможване*“ (с. 161). Така двете каузалности и двете необходимости се оказват свързани. Но тяхната връзка е комплексна. Свободата като необходимост на необходимостта е под условие, тя зависи от съществуването на природната необходимост в смисъла на „не може да не“, т.е. в смисъла на „няма как иначе“, на

неизбежност, защото тъкмо те трябва да бъдат преодолені от природата на разума и спонтанната каузалност. Същевременно, свободата показва, че не зависи от условието, което полага, тя е безусловна. Заедно с това, тя е условие, безусловно условие, на необходимостта: „свободата е безусловно условие и следователно причина на каузалността“ (с. 158). „Безусловното представлява иманентна трансцендентност, която едновременно принадлежи и *не* принадлежи на редицата, доколкото е нейно прекъсване, но и превключване в друг порядък.“ (с. 362)

За да опише този особен модален кръг, Манчев говори за „синтетична антиномия“ (с. 154), но ключовото в синтетичната антиномия е, че тя работи, така да се каже, ретроактивно. Саморефлексивността на необходимостта, която я разцепва на неизбежност и надмогване, полага условието (природна необходимост) в самото му преодоляване. От това следва, че природната необходимост, необходимостта в класическия смисъл на „не може да не“, е само „възможен порядък, докато порядъкът на свободата ще е *необходим*“ (с.146). Или също: „Светът на необходимостта е контингентен; светът на свободата е *необходим*.“ (с. 161) Природната необходимост, изразявана от сякаш железните закони на природата, е възможна и случайна, нещата могат да бъдат и другояче. Необходимостта в този смисъл се случва, както обича да подчертава Деян Деянов, не по необходимост. Кое то прави свободата необходима – но на различно онтологическо ниво; тя не е необходима в същия смисъл, имало е „превключване в друг порядък“ (с. 362). Преди да премина към този нов смисъл на категорията необходимост, бих искал да посоча, че ретроактивно работещата каузалност в синтетичната антиномия е видяна от Манчев – в съзвучие с философията на науката след Пригожин – като метакаузалност. В проекта за модална онтология на Боян Манчев метакаузалността е „ретроактивното полагане“ на порядъка като „необходимо условие на нарушението на порядъка“. ¹⁴ Метакаузалността включва както рефлексивността на причината, така и „иманентното модално склоняване на процеса“, което позволява да се „рекомпозира ситуацията, детерминирала каузалния вектор.“¹⁵

Както вероятно е станало ясно, в тази интерпретация спонтанната каузалност не се мисли само като присъща на съзнанието на човешкия субект, като нещо субективно, а като

¹⁴ Боян Манчев, *Нов Атанор*, цит. съч., с. 203.

¹⁵ Пак там, с. 190.

отнесено към съществуването. Съществуването е саморефлексивно и в своето обръщане към себе си работи метакаузално, разцепвайки необходимостта на неизбежност и надмогване. Но, както посочих, метакаузалността включва преминаване в друг порядък, където необходимост вече значи нещо различно от класическото „не може да не“. Какъв е този друг смисъл на необходимостта? Отговорът на Боян Манчев е, че става дума за общия модален смисъл „като отношение към нещата *такива, каквито трябва да бъдат*“ (с. 155). Замяната на „необходимост“ с „трябва“ не е невинна. Ако първата дума отпраща към алетичните модалности, то втората сочи към деонтичната модалност на дълга и задължението. Свързването на алетичната с деонтична, иначе казано предефинирането на необходимостта на свободата в ключа на „трябва“ и „нужно е“, е вдъхновено от идеогенетичната теория и позволява такова понятие за необходимост, при което нещата да могат да стоят другояче. Необходимо в смисъла на „трябва“, на „необходимо е да“, предполага, че състоянието на нещата в момента е различно и че може нещата да не станат както „трябва“. Тоест, в самото сърце на необходимостта е въведена възможността за разминаване с това, което се случва.

На второ място, подобно предефиниране на необходимостта вписва в нея уклон, насока, стремеж. „Трябва“ предполага ориентиране към онова, което трябва, било то вещь, действие или нещо друго. Това вече е подсказано от идеогенетичната теория, където доколкото в идеогенетичната поредица „искам“ предшества трябва“, то е интегрирано в него. В необходимостта работи желание. Превеждането на „трябва“ от деонтичната към онтологичната сфера означава, че самото съществуване е насочено, склонено и склонно. Необходимият свят на свободата изисква динамизирана необходимост с посока, уклон и тласък. Това е пряко модализиране на битието. Бих задал въпроса доколко този превод обаче е основателен. С други думи, доколко предефинирането на необходимостта в ключа на „трябва“ не ни лишава от силно понятие за необходимост? Разбрана в този смисъл дали необходимостта на свободата няма да се окаже тъкмо не-необходима? Ако се придържаме към силното и рисковано предложение на Боян Манчев обаче, ще видим, че с този превод се осъществява нещо, което бих нарекъл „де-онтологизиране“ на онтологията. Вписването на деонтичния оператор „трябва“ в съществуването указва именно точката на ексцес, където това, което е, е повече от това, което е. По този начин се указва в съществуващото онова, което не съществува – освен като модалност. Модалната онтология разкрива модалния характер на съществуването като нещо, което иманентно трансцендира съществуването и в

този смисъл не е от неговия порядък, въпреки че съществуването не е нищо друго освен тази модална изменимост на локалните редове на съществуващото. Бих нарекъл това апория на модалната онтология.

Само мимоходом ще отбележа, че в свръхкритическия прочит на Манчев онова, което свързва възможността и необходимостта с нейното метакаузално разцепление, е действителността, която е разбрана като желание. „Кантовата действителност е желание. Същевременно желание е и Кантовата необходимост.“ (с. 291) Желанието свързва трите категории в групата на модалността. Тук обаче няма да се спирам върху този момент.

Вместо това, ще се върна към въпроса за съществуването. Защо онтологическото измерение на свободата в *Критика на чистия разум*, е така трудно за забелязване, че векове наред почти никой не го коментира? *Свят и свобода* предлага интерес и сложен отговор, от който тук бих искал да посоча само един аспект. Става дума за онова, което самия Кант нарича „субрепция“. Субрепцията е определена от Кант (който в това отношение следва Волф, както посочва Манчев) като нелегитимното пренасяне на емпиричен опит в трансценденталното поле. Трансцендентална субрепция е „измамното представяне на един регулативен трансцендентален принцип на разума като конститутивен“ (с. 326). Боян Манчев обаче открива субрепция, извършена от самия Кант в Първата критика по отношение на третата и четвъртата антиномия, когато подменя съществуване със същност и хипостазира една безусловна същност. „Казано направо: безусловността на свободата, чиято трансцендентална идея беше утвърдена чрез разрешението на Третата антиномия, тук се превръща в безусловност на *необходимата същност*, с една дума, на *бог*.“ (с. 330) Субрепцията на Кант за Манчев вече не е трансцендентална, а метатрансцендентална субрепция, при която се произвежда регулативна идея с конститутивно действие: „Метатрансценденталната субрепция следователно има не просто характер на подмяна на регулативно с конститутивно измерение, а нещо повече, на *производство* на регулативна идея с конститутивно действие: по същество става дума за идея, която разумът сам поставя в основата си.“ (с. 344) Метатрансценденталната субрепция така разкрива едно от измеренията на свободата, която се ограничава, давайки си условие, което вече не е в сферата на природните закони, а в сферата на разума. Иначе казано, тук онтологически съществуването обръща трансценденталното към самото него, или по-точно

трансценденталното в своето съществуване саморефлексивно се отнася към себе си, за да положи собствените си условия. Ако това е така, то не показва ли метатрансценденталната субрепция, че трансценденталното е конституирано като трансцендентално по онтологически път? Трансценденталното е конституирано като такова от нещо, което не е трансцендентално. Какво е това, което конституира трансценденталното? То не може да бъде наречено просто емпирично, защото емпиричното пък на свой ред е конституирано от трансценденталното. Аз бих го назовал радикално емпирично. Това, което описва Манчев тук, е близо до посочената от Жак Дерида работата на стрикцията, движение на ограничаване, което зачева трансценденталното, като поставя нещо нетрансцендентално в позицията на трансцендентално на трансценденталното, като заедно с това го оставя изключено от трансценденталното, което е конституирано.¹⁶ При Манчев това движение е движението на самото съществуване, при което свободата продължава да мени самите си трансцендентални условия. Некласическият извод, който това налага, е че динамиката на съществуването, движено само-рефлексивно от визия, уклон или стремеж, поражда различни форми на трансценденталното поле. Има повече от една трансцендентална структура и тя всеки път се случва като резултат от вихъра на съществуването, обръщащо се към себе си.

Двойното обуславяне, синтетичната антиномия, метакаузалността, метатрансценденталната субрепция са фигури на саморефлексивността на съществуването като необходима свобода. Всички те показват, че необходимостта на свободата работи в две посоки – ретроактивно и прогресивно. Конкретно по отношение на модалностите това означава, че необходимостта обръща вектора на идеогенезиса. Идеогенетичната теория показва как генезисът на понятията върви от „съм“ (съществуване) през модалностите „мога“ (възможност), „искам“ (желание) и „трябва“ (необходимост) към „имам“ (притежание), а оттам води през модалностите за възприятие и мислене към действието. Според Боян Манчев със свободата имаме обръщане на модалния вектор, така че посоката се обръща от действието назад към съществуването. Ходът от действието към съществуването е начин, по който необходимостта на самото съществуване позволява то през действие да бъде предефинирано, да бъде променяно, да се трансформира, да става

¹⁶ Jacques Derrida, *Glas*, Paris: Galilée, 1974, p. 272a.

ново, което означава, че този ход, който е саморефлексивен, е тъкмо начинът, по който необходимостта на съществуването ще създава действия, които променят съществуването (и така менят собствените си условия). Това, върху което искам да акцентирам, е, че обръщането на модалния вектор води до разширяване или нарастване на възможността. Класическата постановка би предполагала необходимостта да е ограничаване на възможното. Неслучайно тя се изразява като „не може да не“. Силната теза на Манчев обаче показва, че ако свободата се мисли като (метакаузално) необходима, това не ограничава, а увеличава възможността. „Модалното нарастване *преобръща* модалния вектор, пренасочвайки го от действие към съществуване. Двойната визия на това преобръщане именно обуславя комплексния вектор на *екзистенциалния преход*. Съобразно този прочит на идеогенетическата теория бихме могли следователно да проектираме идеята за комплексен модален преход като онтологическо условие (условие на онтологическата динамика) върху имплицитното модално реле в основата на Кантовата конструкция, а именно едновременния двоен преход от възможност към необходимост и от необходимост към възможност, комплексния преход на двупосочно овъзможностяване на трансцендентално и емпирично.“ (с. 438) Двупосочното овъзможностяване на трансцендентално и емпирично разчитам като аргумент в подкрепа на идеята, спомената по-горе, за радикален емпиризм и за опит, който мени трансценденталното поле. Не по-малко интересно е обаче какво се случва с възможността. Ако има обръщане на идеогенетичния модален вектор, тогава възможното не следва да се мисли като предварително определено, като нещо, което само трябва да се осъществи. Напротив, възможното ще е изненадващо, непредопределено, сътворявано от действието, което ретроактивно се обръща към съществуването. (Напълно приемам идеята за непредопределена възможност. Дали обаче подобна онтологически непредопределена, непредзададена възможност, като корелат на непредзададено действие, вече не полага и метакаузалността, и свободата – без нужда от необходимост?)

Свят и свобода е важен труд не само в развитието на мисълта на Боян Манчев, но и за целия български философски дебат, а отвъд него – за съвременното, в което живеем, където опитът за свободата е поставян под въпрос и изглежда все повече като ефект на маркетингов трик. В този смисъл отвъд впечатляващия, новаторски и вдъхновяващ прочит на Кант, който

предлага, книгата е обещание за освобождаващ опит на мисълта – обещание, което е изпълнила, но и продължава да изпълнява със всеки следващ прочит.

От казаното, колкото и малка част от научните и преподавателски достойнства на кандидата да представя то, би трябвало да се вижда достатъчно, че Боян Манчев и формално, и съдържателно надхвърля значително изискванията за длъжността „професор“. Приложената справка за приносите отразява коректно изследователските (научни и научно-приложни) достижения на кандидата.

Въз основа на изложеното по-горе убедено препоръчвам на членовете на научното жури на доц. Боян Манчев да бъде присъдена академичната длъжност „професор“!

Доц. д-р Дарин Генев

24. 09. 2024 г.

София